

Leonie Wolters

Hans Achterhuis:
*'Zoektocht naar
betekenis'*

DE WOORDEN VAN...

ISVW UITGEVERS

Leonie Wolters

*‘Zoektocht
naar
betekenis’*

De woorden van Hans Achterhuis

ISVW UITGEVERS

Inhoud

Een filosoof midden
in de wereld

7

I

De ontdekking van de filosofie

15

II

Een nieuwe wereld

35

III

Publiek en controverse

53

IV

Vrienden en filosofie

71

V

Van de utopie naar de dystopie

103

VI

Milieu en techniek

121

VII

Terug naar geweld en religie

137

VIII

Vijftig jaar Hannah Arendt

161

IX

Vijftig jaar publieke filosofie

189

Verder lezen

213

Een filosoof midden in de wereld

Ooit brak Hans Achterhuis zijn been toen hij op vakantie was in Frankrijk, en werd hij door een ambulance, bestuurd door twee bijklussende politieagenten, teruggebracht naar Nederland. Tussen de chauffeurs en de patiënt ontspoon zich een filosofisch gesprek over geweld, iets dat de agenten in de praktijk kenden vanuit hun werk, en waar Achterhuis juist een boek over schreef. Het voorbeeld is typisch voor het werk van Achterhuis, waarin de filosofie en het leven onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

Filosofie is iets dat gebeurt tussen mensen, in lezingen, krantenartikelen, goed leesbare boeken, en vooral ook in gesprekken, of die nou plaatsvinden in een ambulance of aan de keukentafel. Dit maakt filosofie bij Achterhuis benaderbaar en herkenbaar, maar betekent niet dat hij aan huis- tuin- en keukenfilosofie doet. Hij heeft zelfs een hekel aan huis- tuin- en keukentaal, en zoekt daarom altijd het midden tussen de complexiteit van de filosofische traditie en de herkenbaarheid van de wereld die we kennen uit de krant, de geschiedenis en onze eigen ervaring. Door die twee zaken te combineren treffen we in zijn werk een wereld met meer diepgang en betekenis dan we hadden vermoed. De zoektocht naar een passend midden tussen de theorie en de praktijk toont zich ook elders in het leven van Hans

Achterhuis. Er is het midden tussen een terugtrekken in de studeerkamer en het actieve deelnemen aan politieke en filosofische debatten. Achterhuis denkt nog steeds graag terug aan een periode waarin hij zijn stem verloor, en daardoor geen onderwijs kon geven, maar alle tijd had om rustig werk van Thomas Hobbes en Karl Marx te lezen en daarover te schrijven. Ook de eerste lockdown tijdens de coronapandemie was voor hem een gelegenheid om veel te lezen en een tweede boek over geweld te schrijven.

Maar wanneer zijn stemgeluid en het R-getal het toelaten, geeft hij cursussen en lezingen door heel Nederland en daarbuiten, en is hij continu in discussie met collega's, vrienden, kinderen, kleinkinderen en zijn vrouw Tiny Franckena. Samen wonen ze midden in een stad midden in het land. Utrecht is wellicht ook een passend midden nadat ze ook in Frankrijk en meer landelijke delen van Nederland hebben gewoond. Het is een geografisch middelpunt waar ze makkelijk kunnen worden opgezocht door familie en vrienden. Die komen in het denken van Achterhuis bijna net zo vaak voor als de denkers die zijn ideeënwereld hebben vormgegeven, zoals Ivan Illich, René Girard, Michel Foucault, en als misschien wel zijn belangrijkste bron van inspiratie: Hannah Arendt. Door een voortdurende dialoog met zowel aanwezige als afwezige denkers vervaagt de grens tussen de teruggetrokkenheid van de studeerkamer en het engagement van de buitenwereld. Het is dan ook niet gek dat de titel van de lezing die Achterhuis hield bij zijn emeritaat *Zonder vrienden geen filosofie* was.

Voor zijn emeritaat in 2007 werkte Achterhuis aan verschillende universiteiten: na zijn promotie in de theologie in het Franse Straatsburg werkte hij als docent sociale filosofie aan het instituut voor andragologie van de Universiteit

van Amsterdam, waarna hij in 1988 bijzonder hoogleraar milieufilosofie werd aan de Universiteit van Wageningen, en van 1990 tot 2007 hoogleraar in de techniekfilosofie aan de Universiteit Twente. Na zijn emeritaat had hij meer tijd om zich aan de publieke filosofie te wijden, en wonnen twee van zijn boeken de Socratesbeker. Tussen 2011 en 2013 was hij de eerste Denker des Vaderlands, en maakten steeds meer mensen kennis met zijn werk.

Ook voordat hij die titel kreeg had zijn schrijven altijd te maken met wat er in de maatschappij speelde, en vond het lezers buiten de academie. Van een praktische betrokkenheid bij ontwikkelingsprojecten in Latijns-Amerika en Afrika voor het Werelddiaconaat van de Hervormde Kerk, activisme tegen de apartheid in Zuid-Afrika, vragen van studenten andragogie rondom de mislukking van welzijnswerk, de ontdekking van de gevaren van utopisch denken, tot onderzoek naar de mechanismen achter geweld en het verband tussen geweld en religie, het werk van Achterhuis heeft steeds de werkelijkheid als object gehad.

De werkelijkheid fascineert hem al meer dan vijftig jaar genoeg om haar steeds opnieuw, steeds met nieuwe denkers in de hand, te willen doorgronden. Hierdoor kan zijn oeuvre niet worden samengevat onder één noemer. In plaats daarvan treffen we een wirwar van verschillende paden aan. Er zijn meerdere hoofdpaden, zoals een kritiek van goede bedoelingen in ontwikkelings- en welzijnswerk in *De uitgestelde revolutie* (1973) en *De markt van welzijn en geluk* (1981), denken over economie en schaarste in *Arbeid, een eigenaardig medicijn* (1984) en *Het rijk van de schaarste* (1988), een deconstructie van utopieën in *De erfenis van de utopie* (1998), *De utopie van de vrije markt* (2010) en *Koning van utopia* (2016), en een onderzoek naar het fe-

nomeen geweld in *Met alle geweld* (2008) en *Geloof in geweld* (2021).

Daarnaast bestaan verschillende zijsporen. Eén daarvan is het destijds populaire *Filosofen van de derde wereld* (1975). Een ander een serie aan publicaties over techniekfilosofie uit de tijd dat Achterhuis hoogleraar was aan de Universiteit Twente. Dan is er nog werk dat de werkelijkheid uitbreidt naar het domein van de literatuur, zoals zijn promotieonderzoek over de Franse schrijver en filosoof Albert Camus, dat gepubliceerd werd in 1969, en een boek over de Zuid-Afrikaanse schrijver J. M. Coetzee uit 2019. Sommige paden zijn met de jaren in onbruik geraakt, zoals de thema's arbeid en techniekfilosofie. Een pad dat aan zijn einde leek gekomen maar verrassende nieuwe wendingen bood was dat van de theologie, de studie waar Achterhuis in de jaren zestig mee begon. Alle verschillende perspectieven en verschillende paden leveren een bontgekleurd oeuvre op.

Hoewel Achterhuis over veel verschillende filosofische thema's heeft nagedacht zijn er ook genoeg onderwerpen die we niet in zijn boeken aantreffen. Naar eigen zeggen heeft hij niets met ethiek, en doet hij niet aan levenskunstfilosofie. We kunnen niet bij hem terecht met vragen over hoe we moeten leven. Wel kunnen we iets leren over waarom we denken en leven zoals we dat doen, om vervolgens te bedenken hoe dat ook anders zou kunnen.

Naast dat er onderwerpen zijn die je in zijn boeken niet aantreft, waren ook niet alle lezers altijd van hem gecharmeerd. Wanneer ik tijdens onze gesprekken suggereer dat zijn werk vaak wel heel mooi in de tijd paste valt Achterhuis bijna van zijn stoel; meerdere malen tijdens zijn carrière zorgde een boek voor controversie en kreeg hij het flink voor de kiezen. Vooral zijn bespreking van het werk van

Mao Zedong in *Filosofen van de derde wereld* levert Achterhuis tot op de dag van vandaag kritiek op, al waren de recensies bij publicatie bijna alleen maar enthousiast. Zelf ziet hij ze als een tijdsbeeld van de linkse jaren zeventig waarin Mao onder studenten populair was, en men nog weinig wist over de rampzalige situatie in China. Wat hem meer dwarszit is dat in hetzelfde boek de filosoof Frantz Fanon voorkwam, wiens werk nog steeds toonaangevend is in het filosofisch duiden van racisme. Achterhuis zou deze heel verschillende figuren nu liever uit elkaar houden.

Maar wat hij vooral opmerkt is hoe zeer de tijdgeest is opgeschoven van links naar rechts. In zowel zijn boek *De markt van welzijn en geluk* (1979), als *De utopie van de vrije markt* (2010) pleitte hij voor een evenwicht tussen markt, staat en burgermaatschappij. In de vroege jaren tachtig, toen het overwicht nog bij de staat lag, werd hij hierom in bepaalde linkse kringen verguisd. In de eenentwintigste eeuw, met haar nadruk op de vrije markt, wordt zijn werk vanuit rechtse hoek bekritiseerd. Een oeuvre dat vijftig jaar en ongeveer net zo veel onderwerpen beslaat kan niet tot stand komen zonder dat de schrijver ervan van mening verandert en zichzelf opnieuw uitvindt, maar soms laat het zien dat het de wereld zelf is die behoorlijk is veranderd.

Het inzicht van Achterhuis in het veranderende denken van de afgelopen halve eeuw biedt mij, een historica die dol is op ideeëngeschiedenis, rijke visgronden. Van gedroomde vergezichten uit de jaren zestig en zeventig die me doen beseffen dat het niet zo gek is dat we het verleden vaak *a foreign country* noemen en de wording van het minder idealistische tijdperk waarin ik zelf opgroeide, tot een heden waarin onze ideeën opnieuw lijken te verschuiven. Het passeert allemaal de revue in de gesprekken met Achterhuis.

Als je wil weten wat er speelt in de samenleving, kun je bij Hans Achterhuis terecht. Een filosofenleven lang toont hij een fijne neus voor actuele maatschappelijke kwesties, zoals ontwikkelingshulp, kritisch marktdenken, milieufilosofie, de gevaren van utopisch denken, religie en geweld. Hij wist de Socrates-wisselbeker voor het meest prikkelende filosofieboek tweemaal te winnen, en in 2011 werd hij de eerste Denker des Vaderlands.

Historica Leonie Wolters voerde veel openhartige gesprekken met Hans Achterhuis. Samen bespreken ze alle filosofische ideeën die zijn levendige denken kenmerken. Wanneer is hij van mening veranderd, en waarom? Wat is het belang van vriendschap in de filosofie? En hoe staat het eigenlijk met dat ene boek over Hannah Arendt dat hij altijd al heeft willen schrijven?

'Zoektocht naar betekenis' geeft je een openhartige introductie tot een van de belangrijkste denkers van ons land en doet je beter begrijpen wat onze maatschappij bezighoudt.

